

УДК 37.034:14.33

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-45-49>**ЛАРИСА ЛІХІЦЬКА**<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>

larisasporish@gmail.com

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри мистецьких дисциплін

дошкільної та початкової освіти

Вінницького державного педагогічного

університету ім. М. Коцюбинського

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТОЇ ВЛАСНОСТІ У ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті охарактеризовано вплив особистої власності, тобто психологічні чинники володіння нею, на становлення та розвиток економічної культури особистості. Також проаналізовано вікові аспекти становлення економічної соціалізації школяра.

Система економіко-психологічних якостей, які включають здатність самостійно і творчо покладатися на себе в якості причини свого економічного буття на основі свідомого ставлення до економічної реальності, розвивається в період від молодшого шкільного віку до раннього юнацького віку. Ці якості є важливими для формування специфічного соціально-психологічного простору відносин власності.

Ключові слова: економічна соціалізація, соціалізація особистості, віковий розвиток, дорослість, ставлення до грошей.

LARISA LIKHITSKA<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>

larisasporish@gmail.com

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Valentyna Voloshyna Faculty

of Preschool and Primary Education,

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi

State Pedagogical University, 21100, 32

Ostrozkyi Str., Vinnytsia

FORMATION OF THE CONCEPT OF PERSONAL PROPERTY IN THE PROCESS OF ECONOMIC SOCIALIZATION OF YOUNG SCHOOLCHILDREN

The article describes the influence of personal property, that is, the psychological factors of owning it, on the formation and development of an individual's economic culture. The age-related aspects of the formation of economic socialization of schoolchildren are also analyzed.

In a market economy, successful economic socialization is the basis for the formation of an economic culture of entrepreneurship. This socialization is a subjective part of students' economic socialization, and it is characterized by the formation of stable ideas about economic reality, a positive and rational attitude to economic phenomena, and the development of creative strategies of economic behavior.

The system of economic and psychological qualities, which include the ability to independently and creatively rely on oneself as the reason for one's economic existence based on a conscious attitude to economic reality, develops in the period from elementary school age to early adolescence. These qualities are important for the formation of a specific socio-psychological space of property relations.

The essence of the subject side of the schoolboy's economic socialization is defined as the process of forming his entrepreneurship. This is the process of forming a system of economic and psychological qualities, such as the ability to independently and creatively define oneself as the reason for one's economic existence on the basis of a conscious, reflective and actively transforming attitude towards economic reality. These qualities are important for the formation of a specific socio-psychological space of property relations and their transformation and change.

Key words: economic socialization, personality socialization, age development, adulthood, attitude to money.

Розвиток ринкової економіки вимагає від підростаючого покоління самостійності та здатності швидко адаптуватися до змін. Тому важливим питанням є формування економічної культури підприємливості, особливо серед молодших школярів. Невдовзі ця демографічна група стане основою людського капіталу країни. З іншого боку, її економічна соціалізація забезпечується місцевим включенням, переважно в споживчі практики або у фінансове життя, опосередковане потребами сімейних домогосподарств. У цьому контексті особливо гостро постає проблема створення комплексної психологічної концепції економічної соціалізації особистості, яка базується на науковому розумінні закономірностей розвитку економічної культури учнів у ринковій економіці.

Розробка такої концепції є актуальною через реформу освіти в країні, яка зосереджена на тому, щоб випускники отримали навички підприємництва як одну з провідних компетентностей,

необхідних для сучасних умов діяльності. Наразі недостатньо розроблено для забезпечення психологічного аспекту даного процесу. Незважаючи на те, що його дослідження ґрунтуються на досягненнях вітчизняної та зарубіжної філософської (А.Ільїн, Е.Кант, А.Яценко), економічної (Г.Беккер, Л.Вальрас, У.Джевонс, Дж.Кейнс, Т.Ман, А.Сміт, Т.Смовженко, Д.Рікардо) та педагогічної (Н.Дембицька, І.Мосійчук, І.Пойта) думки.

Особливо важливим є те, що психологічна проблема економічної соціалізації в шкільному віці зараз вивчається в межах різних дисциплін, що збільшує методологічний і методичний діапазон досліджень. Останній розглядається з точки зору теоретико-методологічних аспектів до соціалізації особистості в економічній галузі (А.Журавльов, В.Москаленко, Т.Землянська, О.Козлова, Г.Ложкін, С.Максименко, В.Москаленко) і залежно від економічного статусу (Р.Ендрюс, С.Імберман, М.Лавенхейм, В.Позняков, О.Новосядла).

Особливим предметом дослідження є ефекти досліджуваного процесу як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, починаючи від феноменів самосвідомості (Х. Дітмар, У. Джеймс, Л. Карамушка, Г. Тард) до характеристик формування та етапів розвитку економічної культури (О.Льюїс, В.Москаленко, К.Муздибаєв, І.Прибиткова, О.Хомра, О.Чернега). Досліджуються феномени як економічної суб'єктності особистості (І. Зубіашвілі, В. Москаленко), так і психологічні фактори її економічної соціалізації (Л. Карамушка, Л. Карлсон, Г. Санфорд, В. Комаровська, Г. Маршал, Н. Побірченко).

З іншого боку, закономірності формування економічної культури особистості в школі залишаються не достатньо вивченими, оскільки досвід економічної діяльності формується стихійно через споживчі та іноді робочі відносини. Крім того, психологічний механізм привласнення в цілому не повністю досліджений, особливо в контексті особистої власності, де відбувається економічна соціалізація здобувачів шкільної освіти. Ґрунтовної розробки також потребують психологічні інструменти для забезпечення успішності цього процесу, особливо в загальноосвітніх школах.

Вагомі аспекти розвитку економічної соціалізації учнів як процесу формування економічної культури особистості представлені у наукових працях таких українських учених як С.Максименка, М.Смульсон, Ю.Швалба, В.Москаленко, В.Панок, Н.Дембицької та інших.

Мета статті – охарактеризувати вікові аспекти розвитку економічної соціалізації школярів як складової формування економічної культури особистості на основі ставлення до особистої власності.

Для цілеспрямованого формування економічної культури педагогічний вплив повинен бути спрямований на формування в учнів особистісних якостей, які є фундаментальними для економічної культури суспільства. Ці якості відображені в загальних або модальних соціокультурних матрицях, які є генетичним джерелом різноманітних поведінкових проявів, які демонструють члени суспільства. Це дозволяє розробити завдання, які визначають шлях розвитку системи соціалізуючих впливів.

Суть суб'єктної сторони економічної соціалізації школяра визначається як процес формування його підприємливості. Це процес формування системи економіко-психологічних якостей, таких як здатність самостійно і творчо визначати себе причиною свого економічного буття на основі свідомого, рефлексивного та активно-перетворюючого ставлення до економічної реальності. Ці якості є важливими для формування специфічного соціально-психологічного простору відносин власності та їх трансформації і зміни.

У процесі економічної соціалізації дитина інтеріоризує культурні практики привласнення, користування, розпорядження та володіння майном. Вона навчається правилам і нормам колективного економічного буття, навіть оперуючи особистими речами. Філософський підхід стверджує, що особисте майно, знання, досягнення та проекти людства об'єктивують цей досвід [10].

Особливо важливо оволодіти цим досвідом на дотрудовому етапі розвитку особистості, де соціалізація є потужним механізмом набуття інформації. У цьому контексті важливим є уточнення сутності власності, оскільки вона може розглядатися як об'єктивна умова економічної соціалізації учня, навіть якщо власність розглядається як відносини з юридичної точки зору [9].

Аналізуючи ідеї А.Уйома, можемо стверджувати, що власність, як і будь-яка річ, має системний характер завдяки відношенням між її елементами, тобто шляхам її утворення з даних елементів. Існує багато різних типів таких відношень, включаючи відношення приналежності, відношення розпорядження, володіння, користування тощо [3].

А.Кітов розглядає власність з точки зору системного підходу як відносини між суб'єктами економічної діяльності, які складаються з різних елементів, що перебувають між собою в об'єктивно існуючих відносинах і зв'язках один з одним, утворюючи цілісність. Він запропонував використовувати мінісистему як одиницю для аналізу усієї системи [6].

Особисту власність ми розглядаємо ширше, розповсюджуючи її на всі ті відносини з іншими, які вони вибудовують, привласнюючи все, що вважають своїм, починаючи з життя та свободи, закінчуючи особистими матеріальними речами. Усвідомлення особистої власності є основою для широкого розуміння власності в цілому.

Центром нашого дослідження є економічна культура як основний соціальний вплив включення особистості. В цьому контексті особиста власність має бути розглянута як простір, а не як «природнонатуральний», за словами Ю.Швалба, об'єкт, у якому людина знаходиться, або як «навколишній світ» [11].

«Як робоче визначення будемо вважати, що простір є абстракція, породжена вимірюваними параметрами досліджуваних об'єктів», – стверджує Ю.Швалб. Простір є сукупністю параметрів, які є рівнозначними з точки зору ідеї. Можна сказати, що простір «переводить» систему (середовище, об'єкт дослідження) з реального світу в ідеальний, «відображаючи» її [11].

У нашому дослідженні важливо відзначити, що коли людина зайнята професійною діяльністю та працею, яка включається в економічні відносини (наприклад, школяр), говорити про її робочу силу можна лише умовно, як про її фізичну та духовну працездатність у цілому, або як про можливий трудовий внесок у справи сім'ї. Таким чином, коли йдеться про учнівську роботу, логічно говорити про трудовий потенціал як результат особистої власності.

Необхідно детально дослідити психологічні основи взаємодії між суб'єктами привласнення. Оскільки включення дитини в таку взаємодію має широкий спектр соціалізуючих впливів на її особистість і висвітлює психологічну природу особистої власності [7].

Крім того, психологічна власність – це складна когнітивно-афективна структура, яка допомагає людині осмислити себе через свої інтелектуальні перцепції. Це афективний компонент цього утворення. І.Губеладзе визначає почуття власності як особливий емоційний стан, який відображає суб'єктивне, оцінне ставлення людини до реальних або бажаних об'єктів власності. Це відображає суб'єктивну, часто несвідому оцінку об'єкта власності, а не об'єктивну. Автори відповідної теорії стверджують, що як майно, так і психологічні надбання мають спільну основу, оскільки є реальними, психологічно набутими та закріпленими у досвіді, представленому в «Я» особистості [3].

Під терміном «особиста власність» ми розуміємо відносини між людьми, пов'язані з розподілом обмежених життєвих благ, які належать лише власникам, і здатні задовольнити його матеріальні та духовні потреби. Погодимося з ідеєю І.Губеладзе про те, що почуття власності, яке, на нашу думку, представляє афективний компонент особистої власності, може мати різний рівень конкретності, починаючи від почуттів, пов'язаних із реальним об'єктом власності, до почуттів, пов'язаних із соціальними цінностями та ідеалами щодо володіння та привласнення. Вони пов'язані з різноманітними узагальненнями, які стосуються об'єкта почуттів [3].

У процесі оцінювання своїх здібностей до управління власними ідеями та творчими проєктами, а також того, наскільки успішно і продуктивно вони «вкладають» свої власні гроші, школяр соціалізується як суб'єкт економічної діяльності. І все це відбувається під час процесу взаємодії між індивідами. Особисті відносини з іншими опосередковані особистим матеріальним і нематеріальним «майном» – речами, ідеями, творчими результатами, витівками тощо [4].

Освоєння дитиною нових соціально-психологічних ролей у взаємодії з іншими людьми та розподіл матеріальних чи духовних благ є внутрішнім ефектом процесу економічної соціалізації. Таким чином, наявність такого простору також вказує на суб'єктивно важливу частину буття, яка включає сукупність фізичних, соціальних і суто психологічних явищ, з якими людина ототожнюється, таких як територія, особисті речі, соціальні прихильності, настанови тощо. Це також визначає поточну економічну діяльність та стратегію економічного життя людини.

Процес економічної соціалізації особистості – це процес засвоєння економічних цінностей суспільства, набуття досвіду привласнення особистої власності у період від молодшого шкільного до раннього юнацького віку в інтерсуб'єктивному просторі взаємодії з іншими економічними агентами розвитку своєї економічної культури як поступового входження в економіку, що виражається у відповідному ставленні до особистої власності.

Отже, ми можемо припустити, що в період від молодшого до старшого шкільного віку відбуваються значні зміни як у тому аспекті свого соціально-психологічного простору, який формується у відносинах привласнення, так і у різних формах суб'єктивного відображення і навпаки, включення учня в певний соціально-економічний простір має різні соціалізуючі ефекти на різних вікових етапах розвитку його особистості. Науковці виявили тенденцію до того, що люди прагнуть освоювати нові фізичні та матеріальні середовища, щоб розширити психологічний простір особистості [4].

Дослідники Г.Авер'янова та В.Москаленко виявили, що динаміка ставлення до економічних цінностей змінюється з дорослішанням дитини. Вважається, що дослідження цього питання відбувається в контексті різних вимірів економічних відносин безвідносно до власності, зокрема дослідники вивчають вікові закономірності соціалізації дітей та молоді переважно у сферах матеріальної забезпеченості, трудових відносин, споживання та підприємництва [6].

Першим джерелом формування підприємництва особистості є сім'я. Підприємливість походить від сучасної сімейної економічної культури і характеризується такими якостями, як ініціативність, інноваційність, здатність брати на себе ризик і раціональне мислення. Багато зарубіжних і

вітчизняних авторів підтверджують це. Зокрема, Т. Дробишева підкреслює, що економічна поведінка пов'язана з економічним вихованням батьків та соціально-психологічним середовищем сім'ї [8].

У дослідженні К.Палан і Р.Вілкерс проаналізовано соціалізуючі ефекти різних підходів батьків щодо впливу на дітей. Автори підтверджують припущення про те, що діти засвоюють ідентичні батьківські методи спілкування з партнерами. У сім'ях, де батьки використовують підхід до розмірковування, підлітки також демонструють підхід, який виявився найкращим для досягнення підлітками своїх цілей у стосунках з батьками. Таким чином, було виявлено, що ощадливі методи економічної поведінки батьків були пов'язані з відповідними стратегіями впливу підлітків у цих сім'ях. Підлітки в цих сім'ях використовували стратегії розумного вибору та зниження цін на товари [4].

У своєму дослідженні В.Москаленок доводить, що сімейна система впливає на економічну соціалізацію дитини. Так, вплив інших психологічних факторів на процес економічної соціалізації школярів опосередковується сімейним станом. На прикладі малозабезпечених сімей автор демонструє, що у школярів із сімей, члени яких постійно відчують дефіцит матеріальних і духовних благ, формується економічна культура, яка носить ознаки бідності. Останнє спостерігається у ставленні школярів до грошей, ощадливості та тривоги щодо грошей, середній і вище середнього рівень тяжіння до бідності, середній з тенденцією до низького розвитку якостей підприємливості і високий профіль соціальної адаптивності [6].

Діти отримують цінні елементи економічної культури від своїх батьків, які є першими соціально-впливовими агентами. Сімейний дискурс соціальної взаємодії характеризується як речовий, матеріальний (продукти економічної діяльності членів сім'ї та попередніх поколінь, в яких об'єктивовано їхні психічні особливості) чи нематеріальний, духовний (психічні особливості сім'ї, які представлені її речовим світом — сімейні традиції, обряди, міфи, казки тощо) способи.

Наше дослідження показало, що характер економічної культури дитини, яка її інтеріоризує, значною мірою залежить від того, чи орієнтуються інші члени сім'ї на цінності підприємливості.

Дітям задається ціннісна матриця, яка визначає їхнє ставлення до світу економіки. Зауважте, що сімейна система повинна бути психологічно готова передавати економічні стандарти дітям. Дослідники в усьому світі стверджують, що для досягнення цього необхідно продовжувати систему інституцій, які допомагають дорослим, особливо молодим батькам, адаптуватися до мінливого економічного середовища.

Н.Дембицька, опираючись на теорію інтелектуального розвитку Ж.Піаже, говорить, що економічне мислення розвивається з віком і швидше розвивається стосовно понять, пов'язаних із безпосередніми переживаннями дітей. Діти, які засвоюють офіційні навчальні програми, привносять багатий досвід роботи в економіку в свій унікальний життєвий контекст, оскільки економіка передбачає пошук людиною способів задоволення своїх матеріальних потреб. Автор стверджує, що розуміння економічних понять різняться залежно від віку, етапу розвитку та демографічних факторів [1].

За словами багатьох науковців, розвиток почуття дорослості, досягнення відносної свободи діяльності та набуття відповідальності за свої дії є основними змінами в розвитку економічної культури особистості підлітків [7].

У роботах Ю.Шайгородського висвітлено, що між підлітками та молодшими школярами є значні відмінності у ставленні до грошей і розумінні їх ролі. Вони пояснюються особливостями досліджуваної системи. Якщо для дитини головним у розумінні грошей є їх споживча функція, а основним простором економічної поведінки є магазин, підлітки вже розуміють гроші як засіб забезпечення матеріального добробуту. Ці зміни в розумінні грошей підлітками пов'язані зі зміною їхнього місця в економічній реальності та досвіду участі в виробничій діяльності [6].

На думку Г. Авер'янової та В. Москаленко, саме в цьому новому просторі економічної поведінки підліток отримує можливість задовольнити основні потреби цього вікового етапу розвитку особистості, а саме потребу в дорослості та автономії. Складові підприємливого ставлення до світу та себе в ньому формуються в процесі апробування себе у відносинах зайнятості. Отже, ті психологічні якості особистості, які відповідають соціальним очікуванням людини, яка включається в ринкові відносини, розвиваються в підлітковому віці [5].

Основним способом оволодіння економічною культурою на наступному віковому етапі юнацтва є професійна діяльність людини, яка відповідає історичним особливостям суспільного розподілу праці. Крім того, на підлітковому етапі основною метою соціалізуючого впливу є формування готовності до участі в розподілі праці. Спираючись на те, що відомий економіст А.Сміт визначив поділ праці як диференціацію соціальних ролей і відповідну спеціалізацію у функціях окремих членів організації, ми розглядаємо важливість набуття такого досвіду для дорослішання підлітка та його соціалізації як учасника економічних відносин, зокрема трудових відносин. З іншого боку, залучення нових членів, зокрема до створення та розподілу економічних благ, можливо завдяки

тому, що вони усвідомлюють необхідність спеціалізації, яка гарантує успіх руху та продуктивність суспільних структур, а також реалізацію одного з загальних принципів управління [8].

На цьому етапі система інновацій культури є основним засобом економічної соціалізації особистості, і суб'єктами цього процесу є люди юнацького та зрілого віку. Щоб юнацька економічна соціалізація в юнацькому віці була ефективною, важливо, щоб цінності суспільства були представлені молодю людиною відповідно до її основної потреби — бажання самореалізації. Крім того, це вимагає економічної культури, яка пов'язана з розвитком особистих якостей, таких як незалежність, а не просто економічних знань [1].

Висновки. Таким чином, економічна соціалізація особистості від молодшого шкільного віку до раннього юнацького віку є процесом розвитку її економічної культури, який полягає в поступовому входженні в економіку шляхом інтеріоризації економічних цінностей суспільства та набуття досвіду привласнення особистих благ у просторі взаємодії з іншими суб'єктами економіки. Цей досвід виражається у відповідному ставленні до власності.

Особиста власність є сферою соціально-психологічних взаємодій між суб'єктами щодо привласнення-відчуження обмежених життєвих благ, які належать лише одному суб'єкту — власникові, і здатні задовольнити його матеріальні та духовні потреби.

Література

1. Дембицька Н.М. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 346 с.
2. Кліменко О.М. Соціальна економіка. Харків: ХНЕУ. 2013. 146 с.
3. Ложкін Г.В., Спасеников В.В. Економічна психологія: навч. посіб. Київ : Професіонал. 2006. 400 с.
4. Максименко С.Д., Карамушка Л.М., Креденцер О.В. Економічна психологія. Київ : Міленіум. 2004. 36 с.
5. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ : Фенікс. 2013. – 540 с.
6. Москаленко В.В., Шайгородський Ю.Ж., Міщенко О.О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект: монографія / За ред. В.В. Москаленко. Київ : Центр соціальних комунікацій. 2012. 348 с.
7. М'яляко В.В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді. Київ, 2008. 220 с.
8. Скрипник З.Е. Гроші у вимірах комунікативних практик: соціокультурний аспект: монографія. Львів: ЛБІ НБУ. 2006. 335 с.
9. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення. /пер. Світлана Крикуненко. Київ : Наш Формат. 2018. 464 с.
10. Хазратова Н., Луценко М. Потреба у власності як соціально-психологічний феномен. Київ: Наш Формат. 2011. 338 с.
11. Швалб М.Ю., Данчева О.В. Практична психологія в економіці та бізнесі. / Ред. В.П.Недашківський. Київ : Лібра, 1999. 270 с.

References

1. Dembytska, N.M. (2018). *Socialno-psichologichne zabezpechennia ekonomischnoi socializatsii molodi [Socio-psychological support of economic socialization of youth: monograph]*. Kyiv: Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk, National Academy of Sciences [in Ukrainian].
2. Klimenko, O.M. (2013). *Sotcialna ekonomika [Social economy]*. Kharkiv: Khneu [in Ukrainian].
3. Lozhkin, G.V., Spasennikov, V.V. (2006). *Ekonomichna psichologia [Economic psychology]* Kyiv: Professional [in Ukrainian].
4. Maksimenko, S.D., Karamushka, L.M., Credentser, O.V. (2004). *Ekonomichna psichologia [Economic psychology]*. Kyiv: Millennium. [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V. V. (2013). *Socializatsia ocobictocti [Socialization of personality]*. Kyiv: Phoenix [in Ukrainian].
6. Moskalenko, V.V., Shaigorodskiy, Yu.Zh., Mishchenko, O.O. (2012). *Socialna kultura ocobictocti [Economic culture of the individual]*. Kyiv: Center for Social Communications [in Ukrainian].
7. Myalyko, V.V. (2008). *Socialno-psichologichni mehanizmi financovoi povedinki molodi [Social and psychological mechanisms of financial behavior of youth]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Skrypnyk, Z. E. (2006). *Groshi y vimirah komynikativnih praktik [Money in the dimensions of communicative practices]*. Lviv: LBI NBU [in Ukrainian].
9. Thaler, R. (2018). *Povedinkova ekonomika [Behavioral economics]*. (Svitlana Krykunenko, Trans). Kyiv: Nash Format.[in Ukrainian].
10. Khazratova, N., Lutsenko, M. (2011). *Potreba y vlnacnosti jak socialno-psichologichnii fenomen [The need for ownership as a socio-psychological phenomenon]*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Shvalb, M.Yu., Dancheva, O.V. (1999). *Praktichna psichologia v ekonomitci ta biznesi [Practical psychology in economics and business]*. Kyiv: Libra [in Ukrainian].